

אל נהיה סרבני גאולה

לצאת ממלכות החרדיות

יואב שורק

אסכולת ההתחדשות היהודית הולידה את הגאולה בדמות הציונות. בשנים האחרונות היא מאבדת את כוחה, ומאמיניה נדחקים אל רמות שונות של חרדיות וחילוניות. ההתחדשות קרסה מזמן בעולם החילוני, וכעת היא שוקעת גם בציונות הדתית, כיוון שזו לא העזה ליישם אותה באמת. מסה זאת קוראת לתחיית ההתחדשות וקובעת כי כאשר מרימי נס ההתחדשות יעזו לכונן חולייה חדשה באמת בשרשרת התורה, יתחולל השינוי. רק אז עם ישראל, שצמא לתורת חיים, ישוב אליה ויכונן כאן יהדות ארצישראלית, בלי כיפה אך עם דבקות במצוות ובייעודו ההיסטורי של העם.

יואב שורק הוא עורך מוסף 'שבת' לתורה, הגות, ספרות ואמנות בעיתון 'מקור ראשון'

פתיחה: הכותל כמשל

בסתם ערב של חול המועד סוכות המתה רחבת הכותל אדם, מחזה מרשים וחגיגי. אך ה"אדם" הזה לא היה, בשום אופן, שיקוף של החברה הישראלית; גם לא של החברה הישראלית המסורתית, אפילו לא הדתית. רחבת הכותל הייתה מלאה ומגוונת, אבל במנעד של החברה החרדית בישראל: חסידים וליטאים, אשכנזים וספרדים, בעלי שטריימלים ובעלי מגבעות. הם לא רק היו הרוב, הם היו בעלי הבית: סגנונם הכתיב את כל מה שנעשה כאן. אני, שאיני זר לעולם החרדי, עוד יכולתי לחוש יחסית בבית; ישראלים אחרים היו חשים בוודאי, אם היו טורחים לעלות לשריד בית-מקדשנו בחג, שהם הודרו מן המרחב הזה, שהיה פעם חלק מהאתוס הציוני הממלכתי, ועדיין מהווה אתר רקע להשבעות צה"ליות.

כמובן, אין כאן כל טענה אל העולם החרדי, שהרי נאמנותו המרשימה לכותל, לצד התחזקותו הדמוגרפית והחברתית, היא שמביאה לדומיננטיות הזאת, ואין לגיטימי מזה. אבל אי-אפשר שלא לחשוב על כך, שעולם חרדי זה קוצר פרות שאחרים שתלו ונטעו, ובעצם התחזקותו הוא כמו מבטיח שמכאן לא יצמח דבר נוסף. מי שקידש את הווי הגלות ומתרפק על עיירות אירופה, לא היה מביא – אם היה הדבר תלוי בו – לריבונות יהודית בארץ ישראל או לאיחודה של ירושלים. מי שאין לו בעולמו אלא המחויבות לעבר ולהסתגרות היהודית, לא יביא – בעתיד – לבניין בית-המקדש, ואף לא לטיפוחה של מדינה יהודית, שתהווה מרכז רוחני ומופת מוסרי לעולם כולו.

לא הייתי נטפל לעניין זה אלמלא ביטא הוא התפתחות טרגית בעלת חזית רחבה ביותר, של קריסת תזת ההתחדשות היהודית; וכדי לבאר אקדים ואציב את מסגרת החשיבה של מושג "ההתחדשות היהודית" בכלל.

א. המחדל הגדול של הציונות

1. הכרעת ההתחדשות

היהדות נושאת לפיד של בחירה וייעוד, שליחות ומחויבות, כבר אלפי שנים. אך אופי החיים היהודיים המשמרים את הלפיד הזה לא היה אחיד במשך הדורות הללו. התורה שבכתב נותרה רק תשתית רקע, בעוד עיצוב החיים נעשה ברוב הדורות על-ידי התורה שבעל-פה, שהיא עצמה לבשה צורות ופנים הרבה, ואין כאן מקום להאריך ולבאר. לעתים רחוקות נדרשה היהדות לערוך שינוי עמוק, דרמטי, באופני קיומה ובדגשיה; אחת מפעמים אלו הייתה סביב חורבן הבית השני, כאשר חכמים גיבשו את אורח החיים היהודי שנועד לימי הגלות. אפילו תפילת העמידה, הלב של התפילה הקבועה של כל יום, עוצבה במפורש כתפילה לעת גלות, המבקשת גם על קיבוץ גלויות, השבת הסנהדרין ובניין בית-המקדש. מערכת המצוות קיבלה אז את אופייה הפורמלי, את שפתה הרציונלית-העיונית ואת יכולתה להפוך למולדת תרבותית לעם המאבד את מולדתו הפשוטה ואת ריבונותו.

תרבות זו שגשגה במשך מאות שנים, והצלחתה האדירה הפכה לסיפור אהבה בין עם למורשתו ולמסורתו, אהבה שקיבלה ביטוי בעולם שלם של סיפורים, דמויות, אגדות ואפילו בדיחות. שליחותה התמלאה על הצד הטוב ביותר, עד שבא הקץ על החברה המסורתית. ובאומרי "החברה המסורתית" אינני מתכוון למונח יהודי אלא למונח כללי, המתאר את החברה האנושית שהייתה שלטת בעולם התרבותי כולו ובכל תפוצות ישראל, מטנג'יר ועד מינסק, מפראג ועד לקושטא, משך מאות בשנים. תרבות החיים הייתה בבסיסה דומה מאוד במשך כל התקופה הזאת, ולא פלא הוא שעיון בשו"ת הרמב"ם ובשו"ת החת"ם סופר, שביניהם מפרידות מאות שנים, מעלה חתך שאלות דומה להפליא. אמנם יש לציין, שהצלחתה של התרבות היהודית שעיצבו חכמינו הייתה הצלחה שימורית בלבד: היא לא התיימרה להשיב את ישראל לארצו, להעמיד את העם במרכז ההווה האנושית ולממש את הייעודים של "ממלכת כוהנים וגוי קדוש", אלא "רק" לשמר את המחויבות היהודית ולהנחיל את החזון היהודי הייעודי מדור לדור – תוך דחיקת מימושו אל עידן משיחי א-היסטורי במידה רבה.

אך עולם זה הגיע אל קצו. תהליכי חילון, אמנציפציה והשכלה, לצד צמיחתו של העולם המתועש והחברה המודרנית, השונה בתכלית מהחברה המסורתית, הביאו את הרומן הפשוט והגורף בין העם היהודי ובין המסורת בצורתה החז"לית-רבנית לקצו. היהודים עמדו עתה לראשונה בצומת דרכים, שבו היה עליהם לבחור כיצד להמשיך את הקשר בינם ובין הייעוד היהודי והמסורת שגילמה אותו.

כמו תמיד, צומת הדרכים עצמו מכתוב את האפשרויות השונות: אם האופן שבו הועברה היהדות מדור לדור עד עתה איבדה את כוחה הכמעט-מגי על היהודים, יכולים היהודים (א) לוותר על העניין כולו, כלומר להתבולל או להפוך את הזהות היהודית לפולקלור חיוור בלבד. במילים אחרות, לבחור בויתור על היהדות; הם יכולים, מנגד, (ב) לדבוק ביהדות כפי שהועברה אליהם, ולהשלים עם הפיכתה מתרבות-עם רחבה להנהגותיו של מיעוט (הנהגות שילכו וידמו לכללים מפורטים של כת, בהעדר האיזון הטמון בהיות המסורת תורת חייו של עם גדול ורבגוני), ובמילים אחרות, לבחור בויתור על היהודים; והם יכולים, (ג) לנסות ולבנות לייעוד ולמחויבות היהודית כלים חדשים, לבוש חדש, שיוכל להוות תרבות-עם בחברה המודרנית. האפשרות האחרונה הזאת

רואה למעשה בתחילתו של העידן המודרני קו פרשת מים נוסף, כמו זה של חורבן בית-המקדש: סופו של עידן יהודי אחד, המפנה מקום לצמיחתה של צורה חדשה של יהדות.

ויש בעמדה זו, כמובן, עומק והיגיון: כי אם היהדות החז"לית-רבנית הייתה יהדות של שימור, יהדות הרואה בגלות ובחורבן את הנחת העבודה של הקיום, אות הוא כי "שוברה בצדה", וכשתגיע עת גאולה יבוא שעתו של לבוש חדש; ולמעשה אי-אפשר לה לגאולה לבוא בלא התחדשות של התורה ושל אורחות החיים היהודיים.

זוהי הבחירה של ההתחדשות היהודית. שתי "אויבותיה" הן הבחירה המתבוללת, המתנכרת לעניין היהודי ומבקשת להיות "ככל הגויים", והבחירה האורתודוקסית-החרדית, המבקשת להמשיך לנצח את יהדות העיירה, ולראות בקיום הפרטי של ההלכה והמנהג על פרטי פרטיהם את עצם הייעוד היהודי ואת חובת האדם בעולמו – בלי כל קשר וזיקה למתרחש בעולם ובחברה האנושית.

הבחירה של ההתחדשות היהודית היא בעיקרה הבחירה הציונית (אם כי היו בציונות גם מגמות של התבוללות), אף שהיא חוצה לעתים מחנות אידאולוגיים. היא עמדה ביסוד הגותם של הוגים דתיים וחילוניים כאחד, והיא סוד האנרגיה הרוחנית האדירה, שכל מתבונן מפוכח אינו יכול אלא להודות שהיא נסית בעוצמתה, שיצרה בפינה זנוחה זו של המזרח התיכון את המהפכה המצליחה היחידה של המאה העשרים, שהפכה מדבר לארץ פורייה, שהתיכה מחדש עם לארצו ההיסטורית ובנתה טיפוס חדש של יהודי (שגם רבים מן המתנכרים לציונות כיום יצוקים בתבניתו).

לא כל הדתיים הציוניים ולא כל החילונים הציוניים שייכים לאסכולת ההתחדשות. יש מהראשונים שרואים בעולם המודרני ובשיבת ישראל לארצו רק שינוי נסיבות חיצוני, שאינו מחייב כל שינוי בתפיסת היהדות את עצמה, בוודאי לא במה שנוגע להלכה; ויש מהאחרונים שאינם רואים בשיבת ישראל לארצו אלא סוג של התבוללות קולקטיבית, שבמסגרתה היהודים מקימים סניף של המערב הליברלי ועושים זאת, לרוע מזלם, במזרח התיכון. אפשר שהציונים הלא-מתחדשים הללו הם כיום הרוב; אך השאר, גם אם הוא מיעוט, הוא שנותן למפעל הציוני את משמעותו ואת כוח שרידותו.

2. עומק המחלוקת

עד עתה הצגנו את המחלוקת בין הבחירה החרדית-אורתודוקסית ובין הבחירה המתחדשת-הציונית כשאלה של תגובה לאתגרי המציאות; ויש גם הרואים בה מחלוקת על פרשנות של ההיסטוריה הנוכחית (האם אנו בזמן הגאולה או לא). אך כל אלה הן הצגה חלקית, שכן במישור הקיומי, המחלוקת עמוקה הרבה יותר ונוגעת בעומק שאלת הייעוד היהודי.

נמשיל, לשם ההבהרה, את הסיפור היהודי "הגדול", את הברית שבין ישראל לא-לוהיו, לנהר גועש, שזרימתו בהיסטוריה אמורה להוות מנוע לתיקון עולם ותקוותה של האנושות כולה. במשל כזה, חיי ישראל בגלות – המנותקים מן האידאלים התנ"כיים הללו, ובכלל מימורה לחולל משהו ב"עולם הזה" – דומים למעין לגונה שקטה, שמי הנהר הגועשים הופנו אליה לתקופת המתנה. מטבע הדברים, חלק מההצלחה של שימור הלגונה תלוי בהשכחת הנהר ובראיית נופי הלגונה כעולם מלא – כאשר הייעוד של היחיד והחברה מתרכזים בהתמדת השהות בה (וגם בדיבורים

מופשטים על האידאלים של הנהר, דיבורים שאין להם כל משמעות בסדר היום הממשי). זוהי הבחירה החרדית. הבחירה הציונית, המתחדשת, מתבססת על ההכרה שהלגונה אינה היעד, על הרצון לשוב אל הנהר ואל יומרותיו.

להבחנה הזאת יש השלכות עצומות על תפיסת העולם כולה, על סולם הערכים, על תחומי העניין; מבחינות אלו, היהודי הדתי המאמין בהתחדשות קרוב יותר לאחיו החילוני מאשר לאחיו החרדי, אף שזה חולק אתו אורח חיים דומה מאוד, הנאמן לאותה תורה.

בימי הסוכות האחרונים טיילתי מעט עם ילדיי בבתי אונגריין, המתחם הקנאי הסמוך למאה שערים, על מנת לחזות שם בנוי סוכה ובנוי החצרות הפנימיות הירושלמיות. שלטי ההנצחה העתיקים והשמורים יפה על פתחי הבתים הזכירו את התורמים ואת מטרתם, לסייע לעניי כוללנו בירושלים. כולם היו הונגרים, רובם תלמידי החת"ס סופר, רבים מהם קרובי משפחתי. זה רחוק מאוד מלהיות נוף ילדותי, אבל זה יכול היה להיות – ולשם כך לא נדרש אלא שינוי כמלוא הנימה בהיסטוריה המשפחתית שלי. והנה בעודנו הולכים, עבר על פניי יהודי מבוגר בן המקום, בשטריימל לראשו ובקאפטן הירושלמי הזהוב עליו, פניו מופנות מעט הצדה כדי שלא להיכשל במראות הרחוב (שהיו, אגב, צנועים בתכלית). יהודי כזה, בחול המועד, כולו שקוע במה שמכונה "עבודה": הרי אלה ימים משופעים במצוות ובהשגות רוחניות; סוכה, לולב ושמחה על דקדוקיהם, תחינת ההושענות ועבודת ההפנמה של מה שהושג ביום הכיפורים. אינני יכול לראות יהודי כזה ולא לחוש אהבה; אך מה שהכה בי באותו רגע הוא עומק ההבנה של התהום שבין עולמו לעולמי, אף שאנו חולקים לכאורה את אותה התורה, את אותו ארון הספרים ואת אותם עיקרי האמונה.

הרי בעבור יהודי כזה, ההיאחזות בתורה ובמצוות היא הכול. היא במידה רבה מטרה ולא אמצעי; הקפדה על אורח החיים המסוים הזה והנחלתו לדור הבא – זה האתגר של חייו, זה העולם כולו. החיים נעים סביב המתח שבין היצרים המבקשים להסיח את הדעת מהאתגר הבלעדי הזה, ובין השכל הדורש התמסרות מוחלטת אליו. כל העולם שמסביב אינו אלא תפאורת רקע ל"עבודה" שהוא נתון בה, תפאורה שהיא פיקציה חסרת חשיבות, המבקשת להסיח את דעתו.

אין הוא שותף לגישושי של עם ישראל אחר דרך שתהלוך את חייו החדשים; קל וחומר שאין הוא חש כחלק מחתירתה של האנושות לאושר ולמשמעות. הוא אינו חלק מההיסטוריה, לא חלק מהעולם, ואין הוא טרוד בשאלות מוסריות שאינן יכולות להתרגם לשפה של הלכה. אמנם "על הנייר" עבודתו הרוחנית קשורה בעם ישראל, בעילוי העולם כולו ובזירוז ביאת המשיח, כלומר ביעדים לאומיים ואוניברסליים היסטוריים; אבל אלו אמירות ריקות מתוכן, שכן הדרמה שהאיש הזה נתון בה היא דרמה פנימית לחלוטין, מנותקת מהעולם שבחוץ.

יהדות כזו היא למעשה מעין אידאולוגיה של כת, המאמינה שבכוח מעשיה האזוטריים תבוא השפעה סגולית שתביא את הגאולה. ננסה לקרוא לפני אדם שצמח בתפיסת עולם כזאת את המקרא כפשוטו: ספר העוסק בהיסטוריה, בגאולת-עם, המעלה על נס תכונות מוסריות פשוטות ומתעלם מדקדוקי מצוות. ספר שחיברו ל"עולם הזה" חזק מאוד, שתיאוריו ואפילו ייעודי הגאולה שלו גשמיים, שהדמויות החקוקות בו מונעות על-ידי יצרים מחד גיסא ותובנות מוסריות פשוטות מאידך גיסא, שני כוחות שהם בעיניו "חילוניים", ואין להם מקום של ממש בעולמו.

אלמלא היה יודע שמדובר בספר ש"צריך" להעריך ולכבד ולשמוח בו בשמחת תורה, היה האיש הזה שלנו רואה בו הבל גמור, מן הסתם אפילו ספרות תועבה.

כאשר אבותיי בחרו, ואני בעקבותיהם, ביהדות המבקשת לשוב ולהתחבר לעולם, הייתה זו רעידת אדמה שזרקה אותנו הרחק מעולמו של אותו יהודי בבתי אונגרין, שהוא מן הסתם קרוב משפחה. זהו שינוי שבעומקו פותח את הכול ותובע בנייתו של סולם ערכים חדש – תביעה שלא נענינו לה די, כפי שנסביר להלן. אילו הפנמנו כראוי את המהפכה שביקשנו לחולל, אפשר שלצד הזריזות במוצאי יום הכיפורים להעמיד את הסוכה כדי לסמל את חיבת המצוות, היה עלינו במוצאי שמחת תורה להזדרז לעשות מעשה יצירה-של-חול, כביטוי לחיבה ולכבוד שאנו נותנים לעמל השנה, המתחיל כעת, "אחרי החגים".

3. איפה טעינו?

הכרעת ההתחדשות, שהיא בוודאי העמוקה והיומרנית מבין שלוש הבחירות, נמצאת כיום בשעתה הקשה. הייתה לה הזדמנות מופלאה: היא נישאה על גבי רוח אדירה ממרום, וזכתה לשעת רצון היסטורית ולשנים ארוכות של הגמוניה בישראל. אך כיום היא מאבדת את כוחה לטובת תפיסות מתבוללות מכאן, וחרדיות מכאן. אפשר לנתח באריכות את הסיבות השונות לחולשתה של תפיסת ההתחדשות, אבל התשובה הפשוטה ביותר מצויה כולה במגרש הביתי של נושאי דגלה: לא סיפקנו את הסחורה.

היומרה ליצור חוליה חדשה, משמעותית וחזקה, בשרשרת הייעוד והייחוד של עם ישראל, נכשלה. היא נכשלה בגדול בצד החילוני, כאשר התרבות היהודית הארצישראלית החדשה שנבנתה בפרץ יצירה אדיר התפוררה בתוך דור אחד, כשהיא מותירה אחריה ציניות המחזקת את הכוחות שואפי-ההתבוללות הקולקטיבית שבציונות. אפילו הרוחות הפרו-מסורתיות החדשות שצצות בעולם החילוני הן כמעט תמיד התרפקות על שיורי הדתיות המסורתית, הגלותית. אם חילוני ציוני בעיר בונה היום סוכה – והוא לא עושה זאת – זה בגלל סנטימנט דתי, ולא בגלל אידאל בנייתה של חברה יהודית ארצישראלית, שבה הסוכה היא מצווה מרכזית שיש לטפח את המחויבות אליה. היה דור שהביא את המחויבות אפילו אל גן הילדים, כשחיבר שירים ארצישראליים על הווי החגים; היום נותר כל זה רק בגן הילדים. התשובה הפשוטה ביותר לשאלה מדוע נכשלה היומרה בצד החילוני, היא שהיה כאן ניסיון ליצור חוליה חדשה – בלי לכבד את החוליות הקודמות. המחשבה שאפשר ליצור תרבות עממית תוך התעלמות מיסוד של קיום מצוות ותוך פתיחות פרוצה ולא ביקורתית כלפי תרבות הגויים באשר היא, התגלתה ככישלון קולוסלי, שהצמיח כאן תרבות חלשה מבחינה ערכית, ענייה ברוח ונטולת עמוד שדרה.

אותה יומרה עצמה נכשלה, למרבה הצער, גם בצד הדתי של המאמינים בהתחדשות. היצירה הציונית-דתית היא מפוארת, והיא פטורה מהרבה מחולשות החברה החילונית; אך היא ויתרה על היומרה ליצור אורח חיים יהודי חדש (כפי שנוכח ונבהיר בחלק הבא) והופכת בהדרגה להיות סוג של חרדיות, מודרנית יותר או פחות. זה לכאורה לא נורא; זה גם עובד, וזה מאפשר לנו לשרוד, לכאורה, מול מתקפת התרבות המערבית על חולייה. אלא שיש שני דברים שאנו מפסידים בתהליך הזה: את מימוש ייעודנו כעם, ואת הגאולה.

ב. בשורה התחתונה נותרנו חרדים

בחלק הקודם הבהרנו מהי גישת ההתחדשות היהודית, ומה מפריד בינה ובין הגישה האורתודוקסית-חרדית. הסבנו את תשומת הלב לכך, שלמרות ההזדמנות האדירה שנתן קורא הדורות לנושאי דגל ההתחדשות ועל אף ההגמוניה שהייתה בידם, ידם כיום על התחתונה בהתמודדות מול התפיסה החרדית. אמרנו שהגרסה החילונית של הציונות נכשלה בניסיונה לחולל תרבות יהודית ארצישראלית בעלת חוסן, ושגם הציונות הדתית – על אף הישגיה – נכשלה באותו אתגר עצמו. עניין אחרון זה טעון הרחבה, וזה עניינו של חלק זה.

1. בין המוצהר לנחווה

הציונות הדתית חיה ברוחה ובחינוכה את התפיסה התנ"כית, התפיסה של עם הנושא ברית עם א-לוהיו ומממש אותה בהיסטוריה, תפיסה של שייכות למאמץ האנושי הכללי, תפיסה של כבוד לעולם הזה והעמדת ערכים מוסריים ואנושיים כשיא המימוש הדתי. רבנינו אוהבים לצטט את הנצי"ב מוולוז'ין המדבר על האבות שהיו "ישירים", ולא צדיקים; אנשינו מתעניינים באמת בנעשה בעולם ורחוקים מעוינות "יהודית" כלפי הגוי באשר הוא; אנו נותנים כבוד לגוף ולגופניות, ומעריכים חיפוש רוחני אמיתי; וכאשר אנו מתפללים לשיבת השכינה לירושלים אין זה בעבורנו צפצוף הזרזיר. אנו חולמים על חידוש הנבואה ולא על שיבה לפולין.

אבל כל זה, כל המאפיינים הללו שמבדלים אותנו באופן מהותי מהאידיאולוגיה החרדית ומהציבוריות החרדית, הם מאוויי לב, מחשבות, קווי אופי. כשנעלמת תרועת הפסטיבלים ונמוגות תובנות הסמינריונים, אנו שבים אל מחויבויות היסוד שלנו, אל הפרקטיקה של חיינו הדתיים, ושם מתברר שאין למאפיינים הללו כל ביטוי. אז מתברר שבשורה התחתונה של תפיסתנו הדתית, לא חידשנו דבר ביחס לחרדיות.

הבחירה החרדית, כפי שהסברנו בחלק הקודם, הייתה לבחור באורח החיים היהודי שנתקדש בגלות – גם אם שוב אין הוא תורתו של העם כעם, וגם אם נתעמעם הקשר בין אורח החיים הזה ובין הייעוד ההיסטורי הגדול של הברית בין ה' לישראל. הייתה זו בחירה להיאחז בנוף הלגונה, מתוך ויתור על געש הנהר. הבחירה הציונית, לעומת זאת, הייתה להאמין בעם ישראל ובייעודו – גם כאשר הוא מפנה עורף לאורח החיים היהודי שנתקדש בגלות. לוותר על הנוף המוכר של הלגונה, על מנת לשוב אל הנהר.

הבחירה החרדית מתבטאת בשני הצדדים של המשוואה הזאת: האחד, ההתעלמות מ"עם ישראל", שאינו שומר תורה ומצוות, והפיכתו ללא-רלוונטי בעבור האדם החרדי ("מנהג ישראל" מעתה הוא מנהגם של אנ"ש בלבד, וגם "אהבת ישראל" נמתחת רק בקושי אל מי שאינו אחיך במצוות). כשיהודי חרדי מתפלל "עם מקדשי שביעי כולם ישבעו ויתענגו מטובך", הוא לרוב אינו חושב כלל על יהודים חילוניים. בוודאי אין הכתוב הזה נראה מוקשה בעיניו, או מחייב חשיבה מחדש; לכל היותר יכולה לעלות בו רחמנות על מי שלא זכה לטעום טעמה של שבת.

הצד השני של המשוואה הוא אימוץ גישה השקפתית והלכתית הדבקה באורח החיים היהודי-גלותי המובהק. גישה הלכתית שבה איננו עם אלא יחידים וקהילות, שבה "העולם הזה" הוא הבל (ובכלל זה העבודה והפרנסה, הזוגיות, התרומה לקהילה ולמדינה ולאנושות), שבה עיקר המחויבות היא לצד הפורמלי של ההלכה (שהרי מטרת שמירת המצוות אינה לתקן את האדם או את העולם, אלא לקיים את צו הבורא – ובעיקר לשמר את המסורת לדור הבא, בבחינת "הציבי לך ציונים"). וכמו ש"עם ישראל" של היום איננו רלוונטי, כך גם המציאות של היום היא מעין "בדיעבד" אחד גדול. קהילה יהודית אותנטית הייתה רק שם, במזרח אירופה; בהרגליה ובמנהגיה ההלכה צריכה להתחשב, ולעתים לגזור ממנה מסקנות. אך המנהג של היום איננו בעל חיות משל עצמו, שהרי אנחנו רק מנסים לשחזר את מה שהיה שם...

והנה, בשני הדברים הללו, גם הציונות הדתית בוחרת את הבחירה החרדית. גם בעבורנו, "עם ישראל" הרלוונטי מבחינה הלכתית, זה שעליו אומרים "מנהג ישראל", הוא הקהילה הדתית בלבד. גם מבחינתנו, העובדה שרוב עם ישראל איננו צועד בדרכנו, אין בה כדי להפריע לצדקת דרכנו. גם אנו שותפים להפרדת קהילות בפועל כאשר אנו טווים רשת של קהילות יהודיות, שכמובן כל חבריהן דתיים. כמו החרדים, גם אנו רוצים שכל עם ישראל, במובנו הרחב, יצטרף אלינו; אבל כמותם, גם אנו בוחרים שלא להצטרף אליהם (ועל כך עוד נרחיב בחלק הבא).

וכן הדבר מבחינת ההלכה שאליה אנו מחויבים. הספר שצעירינו לומדים כסמכות הלכתית הוא לא אחר מאשר המשנה בדורה, חיבור חרדי מובהק, שמבטא אולי את שיאה של תורת חוץ לארץ. באופן מפליא, אף שאנו מאמינים בתפיסת עולם אחת, אנו מחויבים לנורמה הלכתית שמעוגנת עמוק בתוך תפיסת עולם אחרת, ושאינה מייחסת כל חשיבות של ממש לתמורות העמוקות שעברו על עם ישראל בתהליכי החילון, ההשכלה, השואה והתקומה – לא כל שכן לתמורות שעברו על החברה האנושית עם הכניסה לעולם המודרני והפוסט-מודרני.¹

בבית-הכנסת שאני מתפלל בו, כמו בבתי-כנסת רבים אחרים שאני מכיר, נוסח התפילה אינו קבוע. כלומר, הוא אשכנזי ביסודו, אבל ההכרעה אם להתפלל בנוסח 'אשכנז' או בנוסח 'ספרד' תלויה בנוסחו האישי של העובר לפני התיבה באותה תפילה. אבל מה הנוסח שלנו? למה חשובה יותר העובדה שאבותיי היו מתנגדים או חסידים, הונגרים או ליטאים, מאשר העובדה שאני חי בארץ בנימינ? למי שרגיל בכך הדבר נראה טבעי ופשוט, אבל אם נתבונן בזה לרגע מבחוץ, נבין עד כמה עלוב ומגוחך הדבר: הקהילה הממשית שבה אנו חיים, עובדים ומגדלים את ילדינו, ולעתים מוסרים את הנפש כדי לקיימה – אין לה נוסח משלה, אין היא קיימת מבחינה הלכתית. כביכול, כולנו כאן רק אורחים, שבאו זה עתה מלבוב ומווילנה, ושהייתנו כאן זמנית ומקרית.

במילים אחרות: אין לנו שום ביטחון עצמי בכך שאנחנו קהילה יהודית אמיתית, אותנטית, הראויה לבוא בקהל. בוודאי אין לנו ביטחון כזה ביחס לקהילה היהודית הרחבה, זו שרובה אינו שומר תורה ומצוות; אבל הביטחון הזה אינו קיים אפילו ביחס לקהילות המצומצמות, הסגורות,

¹ סונגית ראשונה וחשובה בעניין זה היא ספרו של הרב אלישיב קנוהל, *איש ואשה – זכו שכניה ביניהם*, עין צורים תשס"ג, שבונה גישה הלכתית על יסודות של הכרה במשמעותו המהותית של העולם המודרני ועל יסודות של תורת ארץ ישראל.

שלנו. כמו החרדים, גם אנו רק אוחזים בשולי גלימתה של העיירה ההיא, באירופה, זו שהיו לה מנהגים משלה וחומרות משלה והיתרים משלה. זו שגם עיצבה את ההלכה ולא רק עוצבה על-פיה. דוק ותראה: לא די בכך שאיננו מנסים לבנות חוליה חדשה בשלשלת התורה שבעל-פה ובשלשלת הקיום היהודי; לא די בכך שוויתרנו על היומרה לחדש את אורח החיים היהודי, אלא שגם להסתפח כשווי זכויות אל החוליה הקודמת איננו מרשים לעצמנו.

2. הלכה ומציאות

לפני כעשר שנים הקדשתי חודשים ארוכים של עבודה בניסיון להניח יסודות ל"נושא כלים" חדש על **שולחן ערוך**.² המתודה הייתה רבנית-קלסית: ליטול את ההלכה, לעקוב אחרי השתלשלותה ומקורותיה, להגיע מתוך עיון זה להגדרות מחודדות ולהשליך אותן על המציאות בת ימינו, כדי להגיע לפסק הלכה נכון. והנה, במהלך העבודה הבנתי עד כמה יומרה תמימה זו צופנת בחובה פוטנציאל אדיר. למרבה הפלא, התברר שאיש לא עשה זאת קודם לכן. שמציאות החיים המודרנית מעולם לא הוכרה על-ידי ההלכה, ואיש לא ניסה לבחון את גדרי ההלכה מולה בצורה שיטתית ועמוקה.

קיימות התייחסויות לאספקטים הטכניים, החיצוניים, של העולם המודרני; אך לא לתמורות העמוקות בחברה, בתרבות, באורחות החיים ובתפיסת האדם את עצמו. אין בידינו חיבור הלכתי עדכני, שהנחת היסוד שלו היא שהאדם עובד, רואה ערך בעבודתו, ופנוי פחות מבדורות עברו; שמכיר במציאות התרבותית שלפיה תחושה של השגחה פרטית אינה נחלת רוב בני-האדם; שמתייחס למציאות חברתית שבה הקהילה היא וולונטרית ואקלקטית. ובהיות ההלכה המוכרת לנו תולדה של תפיסה גלותית, כמובן אין לנו חיבורים שבתשתיתם תפיסה של עם ישראל כחברה לאומית, הבאה לממש ייעודים היסטוריים והנתונה בדיאלוג עם תרבויות אחרות. אבל מדוע ללכת רחוק: ספרי ההלכה שלנו אפילו עוד לא הכירו בכך שרוב הבריות אינם צמים בערב ראש השנה ואינם עורכים כפרות על תרנגול; גרוע מכך – הם עדיין לא הכירו בכך שבעצם כבר איננו – מבחינת עובדות החיים הפשוטות – לא אשכנזים ולא ספרדים, אלא בני ארץ ישראל, גם אם אנו גאים במסורות אבותינו ובמוצאם.

בדורות קודמים, פעולה זו של השלכת ההלכה ועקרונותיה על המציאות של ההווה הייתה כמעט מובנת מאליה. הנה, כאשר רבי יוסף קארו כתב את **השולחן ערוך** שלו, ושמעו הגיע לארצות אשכנז, ראה ר' משה איסרליש שההלכות הכתובות בו אינן תואמות במקרים רבים את המקובל שם. מה עשה הרמ"א? טרח ופרש "מפה" שלמה על אותו שולחן, ושם הוסיף ושינה והתאים את הכתוב בספר למציאות ההלכתית של ימיו ושל מקומו. הרמ"א מנע בכך פער מסוכן בין ההלכה הרווחת והערכים הגנוזים בה ובין הסמכות של ענק ההלכה מצפת. והנה אנו, שמציאות חיינו שונה מזו של ספרי ההלכה שלנו בצורה עמוקה הרבה יותר, עדיין לא זכינו לרמ"א שלנו.³ כביכול

² כינתי עבודה זו הלכה **רענונה**, ואני תפילה שעוד אזכה לשוב ולהקדיש את עתותיי להמשך העיון, הלימוד והכתיבה שלה.

³ במידה רבה הייתה זו יומרתו של הגר"ח הלוי, בספרו **מקור חיים השלם**. מן הראוי להתבונן ולדון בשאלה מדוע חיבור זה לא חלחל לכל שדרות העולם הדתי, למרות כוונותיו הרצויות ושיעור קומתו התורני.

המציאות שבה אנו חיים אינה לגיטימית, אינה ראויה שיתייחסו אליה ברצינות ויגזרו ממנה הכרעות הלכתיות מתאימות. ילדינו ימשיכו כנראה עוד הרבה שנים לחזור מהגן בערב יום הכיפורים כשעל ראשם ציור של תרנגולת לכפרות, ואנחנו נמשיך לחוש שמה שאנחנו עושים הוא רק "ליד" ההלכה ואינו אותנטי.

ככה, כמובן, לא בונים תפיסה שרוצה לפרוץ דרך ולהביא את הגואל. הדרך הזאת מוליכה להתדלדלותו של חזון התחדשות היהדות ולשקיעתו חזרה אל האורתודוקסיה המוכרת, אל הבחירה שבוויתור על העם היהודי ועל הייעוד ההיסטורי היהודי.

למרות השינוי העמוק שחוללנו בתפיסתנו את עצמנו ואת יהדותנו, שאותה השבנו להקשר ההיסטורי והאנושי – נותרנו עם הלכה שעוצבה מתוך עמדת מוצא שונה. ולהלכה יש כוח; שהרי המחויבות הבסיסית של האדם הדתי היא להלכה, והיגדיה ממלאים את האוויר של היהודי המחויב לא רק בשנותיו במערכת החינוך אלא גם בחייו כ"בעל בית". אם ההלכה שאנו מוקירים ואליה אנו מחויבים, מניחה ביסודה שהעבודה אינה אלא אילוץ פרנסה, שלגבר אין כל מחויבות לשאת בעול המשפחתי, ושהמתח הרוחני המרכזי של האדם קשור לדקדוק הלכה – הנחות אלו מחלחלות אל תוך תוכנו ומעצבות את עולמנו. אם כל אימת שאנו פוגשים את ההלכה אנו פוגשים שיקוף של עולם העיירה היהודי המסורתי, איננו יכולים להימנע מלראות בזה את המודל האידיאלי – וממילא לראות את עצמנו כיהודים נחותים, שאיבדו את המתח הרוחני המופלא שהיה "שם" ונותר, אולי, אצל החרדים. אם עמוד השדרה של זהותנו הדתית הוא מחויבותנו להלכה, ועמוד שדרה זה גזור מהשקפת עולם החותרת תחת השקפתנו – איננו יכולים להתפלא על כך שהרוח במפרשינו מאבדת גובה. אם מרימי הנס של ההתחדשות היהודית אינם מעזים באמת להציע את כינונה של חוליה חדשה בשרשרת התורה שבעל-פה, לא פלא שהתחדשות זו מבקשת כוח מהחרדיות.

האמת היא, שהבעיה אינה קיימת רק ביחס להלכה. תפיסת העולם של ההתחדשות היהודית, העומדת ביסוד הרבה מהאינטואיציות שלנו, אינה בהירה כלל – לא למחנכים וכמובן לא לחניכים של הציונות הדתית. כמה היגדים קלסיים, כגון אלה הבאים מספר הנוזרי לר' יהודה הלוי (המדגיש היטב את ה"נהר" ומעמיד את ה"לגונה" במקומה, ורוח של תורת ארץ ישראל שורה עליו), אין בהם די להוות משקל נגד למקורות רבים אחרים הנלמדים במקומותינו, המציגים את העולם כמקום שנועד לאיסוף מצוות, ואת העולם הבא כתחנת היעד הנכספת. מתוך תפיסה הרמוניסטית של היהדות נמנעים אצלנו מלהבחין בין תורת ארץ ישראל לתורת חוץ לארץ, ואין לחניכינו שום מודעות להבחנה המהותית שבין התפיסה החרדית ובין תפיסה ציונית-דתית.

הציונות הדתית נכשלה בבניית החוליה החדשה של הקיום היהודי, לעת עתה, מפני שהיא הותירה את ההתחדשות בתור דיבור שאין לו כיסוי ממשי. אנו מאמינים בעם ישראל במובנו הרחב – אבל אין הוא כלל גורם בחיינו הדתיים; אנו מאמינים בעולם ערכים ארצישראלי, בתורת ארץ ישראל – אבל מחויבותנו הפשוטה והעקבית היא לתבנית של תורת חוץ לארץ. העברנו הלאה את המחויבות למסורת, אך לא את המחויבות להתחדשות.

3. למה זה קרה?

כאן עולה, כמובן, השאלה, כיצד קרה הדבר הזה. מדוע נסוגונו מחזון תחיית תורת ארץ ישראל, אל שימור עמדות חרדיות בתשתית הוויית חיינו?

הציונות הדתית מחולקת, באופן גס, לשני חלקים. חלק אחד, המכונה לעתים "מזרחי" או "ציונות דתית קלסית", מעולם לא התיימר ליצור "תורת ארץ ישראל". שיטתו היא שיטה של סינתזה, ברוח "תורה עם דרך ארץ" של הרש"ר הירש, בין המחויבות הדתית (האורתודוקסית-חרדית, בגרסתה ה"נאורה") ובין השייכות לעולם המודרני. זוהי תפיסה סתגלנית וליברלית, שמתקשה מאוד לרכוש לעצמה אוהדים בקרב הדור הצעיר, ואינה מצליחה ליצור מחויבות סוחפת ומלאת אנרגיה. לא במקרה, קבוצה זו אינה דומיננטית במוסדות החינוך, ולא נותר לה אלא להתלונן כשהיא שומעת את "הקיצוניות של הנוער". קבוצה זו אכן מכירה בעולם המודרני ובציונות כמרכיב מרכזי בזהות, אבל היא אינה יכולה לחולל את החוליה הבאה במחויבות היהודית – גם כיוון שנטייתה הטבעית היא לסינתזה ולא ליצירה חדשה, וגם כיוון שלשם יצירה כזו יש צורך באנרגיה משיחית, באנשים המאמינים בגאולה ובתפקידו ההיסטורי מתוך להט דתי ומחויבות עמוקה להמשך השרשרת היהודית.

החלק השני, המכונה גם הזרם ה"אמוני", מושתת לכאורה על נאמנות לדרכו של הראי"ה קוק – האיש שבהגותו הניח, בצורה יסודית ועמוקה, את מלוא התשתית לתחיית תורת ארץ ישראל, לתפיסה הדינמית של התפתחות התורה כתורת העם, ולראיית זמננו כזמן הגאולה. אלא ש"תקלה" היסטורית מצערת הסיטה את הזרם האמוני מפיתוח אמיתי של משנתו המהפכנית של הרב קוק, אל עבר בנייתה של חרדיות לאומית גרידא. בשל האופי הסתגלני והפשרני של החברה הציונית-דתית לפני המהפכה האמונית ובשל הסחף המתמיד של העולם החילוני והמתירני, הפכו נושאי דגלו של הרב קוק להיות בראש ובראשונה גורם ראקציוני – גורם המשיב את הבנים אל נקודת מוצא של תורה, אל תפיסת עולם המחויבת בראש ובראשונה לתורה. אלא ששלב (הכרחי) זה, במקום להפוך לנקודת פתיחה לקראת המהלך היצירתי של התחדשות התורה הכלל-ישראלית, נהפך לנקודת היעדר. הפיכת הציבור הציוני-דתי לציבור תורני, חרדי במובנים רבים, נהייתה דגל מרכזי של תלמידי חכמים שצמחו אצל הרב צבי יהודה קוק ותלמידיו; ומה שנותר מן האנרגיה המהפכנית ומן המסקנות הנגזרות מתחיית האומה – הועברו כולן למפעל ההתנחלות. הציבור האמוני ורבניו אימצו את העמדות השמרניות ביותר, גם בנושאי יסוד כגון התפתחות תורה שבעל-פה ודרכי פסיקה, וגם בגישה ללימודי חול ולעולם המודרני. החידוש מתמצה, לגבי דידם, בשותפות ממשית בצבא ובהתיישבות – ובעמדות עקרוניות-תאורטיות. אופייני לקבוצה זו, למשל, לדבר גבוהה-גבוהה על ערכה של חוכמה ועל איחוד הקודש והחול – ובפועל לשדר זלזול עמוק ועקבי בתרבות החילונית, הספרותית והאקדמית.

כיום אנו מוצאים את עצמנו במצב עגום: יש לנו תפיסת עולם – אך אין היא מנוסחת, אין לה טקסטים מכוננים, אין אנו טורחים להבחין אותה מן התורות המתחרות בה, ואין מנהיגים שנושאים אותה ברמה. יש בידינו אוצר נפלא – והיא תורתו של הרב קוק; אך אף שספריו מקשטים כל מקום ואמרותיו מתבלות שיעורים והרצאות, רק מיעוט מתורתו נלמד, ועל-פי-רוב מתוך גישה מצמצמת שמאבדת מהם את אונם. ועוד צל ארוך אחד מעיב על כל תורתנו, ומדגיש

שוב את הפער בין התאורטי ובין הקיומי: הוויתור דה פקטו על תורת-העם לטובת תורתו של מגזר.

ג. להשיב את התורה לעם ישראל

הגאולה שחיכינו לה שנים כה ארוכות לא תיעלם רק מפני שאנו החמצנו את השעה. הפוטנציאל ממשיך לרחוש מתחת לרגלינו, וכל שאנו צריכים לעשות הוא לקחת, סוף-סוף, אחריות על התחדשות היהדות – ולקפוץ למים.

תיאיתי שתי בעיות שהן אחת: אי-פיתוחה של תפיסת העולם של תורת ארץ ישראל, והאופי הסקטוריאלי של הדתיות הציונית של היום. שתי הבעיות הן אחת, כי אותו עם ישראל שאיבדנו בדרך, שייד, בחלקו הגדול, למאמינים בהתחדשות היהדות. למרות הדינמיקה של החזרה בתשובה, מדובר בתהליך מוגבל: עם שבחר לשוב אל ההיסטוריה ולאמץ זהות לאומית, לא יותר על כך לטובת זהות דתית-כיתתית. התשובה הגדולה של עם ישראל, חידוש הברית בין העם לייעודו ולרועהו, ייעשה רק מתוך תורת-העם שתתחדש.

התיקון מצוי היכן שהבעיות נמצאות: בפן הקהילתי-חברתי ובפן ההלכתי-עיוני. הפן הקהילתי עניינו השבת התורה לכלל ישראל. פעולות כגון של תנועת 'מעייני הישועה' ודומיהם ברוכות כמובן, שהרי הבורות והניתוק מהיהדות הם מחלה ממארת נוראה, המרקיבה את החברה ומדרדרת אותה אל מחוזות אפלים, אך אין בהן די – שהרי הן מבקשות להביא את האנשים מן המחנה האחד, החילוני, אל המחנה האחר, הדתי-לאומי. והרי מחנה זה עצמו סובל מאנמיה קשה, מאובדן כוח רוחני, ואוי לנו אם נתפתה לרפא את השבר העמוק והפנימי הזה באמצעות שאיבת אנרגיה מההתלהבות הראשונית של אנשים שבאים מבחוץ (ליבא לפומא לא גליא, שפעמים המוטיבציה לקרב רחוקים באה ממיצוי החוויה הדתית עצמה. מי שכבר מאס בלימודיו בשיבה, ואינו מוצא אפיק-עומק להתפתח בו, עובר לאפיק-רוחב ומלמד אחרים את מה שהוא כבר יודע, וניזון מן הזיק שבעיני מי שהדבר חדש להם).

1. תשובה בלי כיפה

כשאני מדבר על השבת התורה לכלל ישראל כוונתי לויתור על הבעלות הסקטוריאלי על התורה ולפנייה אל החברה הישראלית מתוך רצון לבנות יחד את התרבות היהודית הארצישראלית שעדיין איננה קיימת. לא מדובר בשיתוף שוויוני במובן הכמותי: כמי שנושאים עמם את המסורת האדירה של הדורות הקודמים, וכמי ששמרו על מחויבותם אליה, יש לנו הרבה מאוד מה למכור, יותר מאשר יש לנו לקבל (וכל מי שהשתתף בדיאלוג או בלימוד דתי חילוני אינו יכול לחמוק מחוסר האיזון הזה). אבל כנגד יתרון הכמות שלנו, יש בעמדה הנפשית של החברה הלא-דתית הרבה מה להעניק לשותפות הזאת. לא במקרה סובב ה' את ההיסטוריה כך שיהודים נטשו את מערכת המצוות והמנהגים כולה; "ניקוי השולחן" הזה מאפשר בנייה על יסודות רעננים, התחברות ליסודות אחרים של הקיום היהודי שהודחקו במציאות הגלותית, ואכמ"ל. החיבור הגדול שצריך להיעשות הוא בין התורה כפי שהגיעה לידינו, ובין המציאות הרוחנית-תרבותית של

העולם ושל עם ישראל כיום; חיבור זה הוא פעולה סינרגית ולא כפייתית, פעולה שבה אין משפיע אחד ומושפע אחד, ועוד נשוב לזה להלן.

צריך שיקומו אנשים בני תורה של ממש מתוך הציבור הדתי-לאומי, תלמידי חכמים מובהקים, ויקבלו עליהם להנהיג קהילות כלל-ישראליות; להיות "רבנים" של קהילות של אנשים שמבקשים יותר יהדות, יותר ערכים, יותר מחויבות – בלי להצטרף לעולם הדתי. על תלמידי חכמים אלו להביא עמם אל הקהילות החילוניות הללו את מלוא עושר עולמם הערכי וההלכתי: את בשורת המצוות, את הייעוד, את המחויבות, את יראת השמים – ויחד עם שומעי לקחם לכונן, בתהליך ארוך, "מנהג" חדש; אורחות חיים, סדרי תפילה ודרכי הנהגה שהם החוליה הנוכחית המתחברת לשרשרת היצירה של עם ישראל המחויבת למורשתו וייעודו (תורה שבעל-פה); חוליה שכמו קודמותיה היא מתייחסת למציאות החברתית, התרבותית והרוחנית של הדור שבה היא נוצרת.

אך מהלך זה חייב להיעשות מתוך אומץ ושחרור מגבולות מנטליים. מעין נייר לקמוס לשחרור הזה יכול לשמש עניין הכיפה. נכון יהיה שתלמידי החכמים הללו יוותרו על עניין אחד, חסר חשיבות הלכתית, והוא הכיפה. חבישת הכיפה פירושה שייכות למחנה מוגדר, פירושה שאינך בא בידיים נקיות לתהליך שתיארנו קודם. פירושה שאינך מאמין באמת באותנטיות ובאלוקיות של היצירה החדשה שאתה חלק ממנה. את כל עולמם צריכים בני תורה אלו להביא עמם, והם ידלו ממנו וישקו לעדרים רבים – והלבבות פתוחים לשמוע כאשר באים בגישה כזאת.

כשיקומו קהילות כאלה, יצטרפו אליהן רבים-רבים, הן ממי שכיום נמנים עם החברה החילונית והן מן הנמנים כיום עם החברה הדתית. בוודאי: לא ביום אחד תוותר החברה החילונית על היניקה הנוחה מתרבות המערב המתירנית, כשם שלא ביום אחד יעלמו הכוחות החילוניים המעדיפים התבוללות על יהדות. אבל יש לנו סבלנות. מי שזהותו היהודית חשובה לו, ומי שמחפש עוגן בעולם שערכיו מעורערים, יצטרף – ומדובר בהרבה מאוד אנשים, ובכוחות שיכולים להוביל אחריהם נוספים.

יש לקוות, שהקהילות הללו לא יתפתחו לכלל זרם שלישי, המבקר את האחרים – שאם כן מה הועילו חכמים בתקנתם – אלא יהפכו במהרה לימיינסטריים פשוט, היכול להכיל את רוב מה שיביאו אתם ה"דתיים" של היום. גם בני קהילה כזו יראו ערך וחשיבות בקיומם של צדיקים המקדישים את כל ימיהם לתורה, וגם הם יוכלו ללמוד באהבה ובהערכה את סאגת האהבה שבין ישראל לתורה שהתפתחה בצורה מובהקת כל כך בדורות האחרונים של הגלות; דבר מכל אלה לא יהיה זר להם, או חלילה נמאס בעיניהם. אך הם לא יתבטלו כלפי העולם הזה, ויכירו בערך של סדרי החיים החדשים שנולדו מתוך המציאות המודרנית והמציאות הנגאלת, ויעניקו להם משמעות דתית אמיתית.

2. נאמנות ולא סטייה

והדברים טעונים, כמובן, הבהרה בשאלת התכנים. אם הקהילה הישראלית שעליה אנו מדברים הולכת בדרך המצוות, כמו קהילה דתית היום – מדוע שיקבלו זאת אנשים שהם כיום חילוניים? ומה בכלל החידוש? ואם מדובר בדרך חדשה – האם איננו גולשים כאן לאותה סטייה שהולידה את הצדוקיות, השבתאות, הרפורמה ודומיהן?

התשובה לשתי השאלות הללו היא אחת, והיא מחייבת התבוננות דקה. אכן, יש אנשים חילוניים רבים שנרתעים מזהות יהודית מודגשת וקנאים לחירותם מכל מחויבות. אלה לא ימצאו את מקומם בקהילות הישראליות שעליהן אנו מדברים (אולי הם יצטרפו מאוחר יותר, כשהזרם האדיר ישטוף את החברה כולה). אבל יש חילונים רבים שמחפשים ערכים, מחפשים מחויבות, מחפשים יהדות; אך הם מבקשים לזכות בכל אלה בלי לקעקע את היותם חלק מהעולם, חלק מהישראליות, חלק מהמודרנה. אותם ערכים שמבדילים ביני ובין החרדי מבתי אונגרין, הם שמרחיקים את היהודי החילוני מן הדתיות. להיות דתי פירושו להיכנס לנישה, להיכנס לכת, לא להיות חלק מהעולם. אבל אם אנחנו נשארים בעולם, אין אנו נהיים "דתיים" – אלא מעניקים לחיינו מצפן ערכי, מסורת איתנה ומחויבות ברורה הנובעת מחוכמה עתיקה – זה סיפור אחר, הנוגע בצורך היהודי העמוק לחיות חיים של משמעות. זהו פוטנציאל של מהפכה חיובית.

הראינו בחלק הקודם כמה יצירה וחינוך טמונים בעצם המפגש של התורה ("הישנה") עם המציאות, כאשר בוחרים להכיר בה כ"בת חוקית" לתולדות ישראל. זה מה שצריך להיעשות: לא קיצוץ בנטיעות, לא הסרת רסן המחויבות, לא ניתוק שלשלת הזהב שהיא מקור כוחו של עמנו. חלילה מא-ל! מה שצריך להיעשות הוא ההפך: פנייה מחדש אל המקורות, הסרת החלודה מהשלשלת לשם השבת הדיאלוג שבין התורה למציאות, ושחרורה מהדינמיקה שדבקה בה בשנים האחרונות, שקידשה את הקפאת השיח ההלכתי החי ופיתחה מנטליות של תורת-כת במקום תורת-עם.

מדובר במלאכת קודש, כתיבה תורנית הנכתבת מתוך בית-המדרש, בחרדת קודש וביראת שמים, מתוך "ביטול" לחוליות הקודמות ומתוך מסירות להבנת אמירותיהן ודבקות בקצות דרכיהן – והיא מביאה לידי חידוש, לידי תורה שהעם יכול לשוב אליה.

אין אנו נזקקים לרפורמה, ואוי לנו אם נתעה לדרך זו. אנו זקוקים לחידוש השיח ההלכתי ולחילוצו מן הדרך ללא מוצא שאליה התפתח בעשרות השנים האחרונות. עלינו להציב חוליה המתחברת אל תנאים ואמוראים, ראשונים ואחרונים, תוך זהירות מחלק מהמגמות שהתפתחו בקרב האחרונים לאחר שנתפרדה החברה המסורתית, והתורה הפכה לאידאולוגיה של חברה מתגוננת.

לא בכדי עמדתי לעיל על כך שתלמידי החכמים שילכו לכוון את הקהילות החדשות, אלו שיניפו את נס המסירות להתחדשות היהודית, צריכים לוותר על הכיפה ולהותירה בכיס, כשהיא שמורה לכניסה לבתי-כנסת (וגם לחיי יומיום ביישוב דתי או בחברה דתית). כל בן תורה של היום, אם יערוך ניסוי מחשבתי קטן ויבחן את האפשרות הזאת ברצינות – שהוא יתחיל בקרוב להלך ללא כיפה לראשו – יחוש, כמדומני, תחושת בטן חזקה, מזעזעת, שתבהיר את עומק הקפיצה שיש כאן, את עומק השחרור מקונספציות מגוננות וההיפתחות אל שיח יהודי חדש, שמבקש באמת להשיב את התורה אל האומה, במובן הפשוט והישיר של הביטוי. הניסוי המחשבתי הזה גם יבהיר עד כמה נוח לנו שלא לבוא לידי ניסיון, ולהישאר תחת הגנת הכיפה, הסמל, המגדירה לנו את "עסקת החבילה" שאנו חלק ממנה. אבל הדילוג הזה הוא בדיוק המבוקש.

הנה: לצמיחתה של מחויבות יהודית חדשה ורבת-כוח נדרשת דרך ארוכה, מלאה מחויבות, מצדו של היהודי החילוני; והוא רוצה בכך. מצדו של היהודי הבא עם התורה, נדרשת קפיצה מנטלית,

שיכול אדם לעשותה מתוך המשך הקפדה על קלה כחמורה. אם כנים אנחנו, אם מבינים אנחנו את גודל השעה, נהיה מסוגלים לקפוץ מעל המשוכה הפנימית הזאת, ואז נהיה ראויים לתורה חדשה.⁴

על רקע הימנעותה של הציונות הדתית מיצירת תרבות דתית חדשה באמת, לא פלא שהנוסחה שהיא הציעה לא הפכה למעין תורת-עם חדשה, המעניקה ליהודים את הרלוונטיות שהייתה חסרה להם ביהדות של העיריה. האירוניה היא שאפילו כלפי העולם החילוני, דווקא החלופה החרדית מצליחה למשוך יותר, בהיותה לפחות ביטוי אותנטי לעולם שאבד. בריחתה של הציונות הדתית מהתמורה הדתית שלה היא נדרשה, הפכה אותה למעין נוסחה בורגנית ופושרת של המחויבות החרדית, וכך היא הגיעה למצב העגום שבו מי מבניה המבקש עוצמה רוחנית ולהט דתי פונה לא פעם אל נאו-חסידות או אל העולם החרדי.

3. גאולה בגובה העיניים

מי שגדל בעולמה של ישיבת מרכז הרב, שמע בוודאי את המשל הנפלא, המתאר את עוצמתו של תהליך הגאולה (סנהדרין קו, ע"א):

א"ר יוחנן: אוי לה לאומה שתימצא בשעה שהקב"ה עושה פדיון לבניו.

מי מטיל כסותו בין לביא ללביאה בשעה שנזקקין זה עם זה!?

הרי לנו דברי קודש של חכמינו ז"ל על העוצמה הטמונה בתהליך ההתקרבות שבין ישראל לאביהם שבשמים, כחלק מהגאולה. רגילים בבית-המדרש האמוני להביא את משל הלביאה והארירה כדי לבאר את חוסר התוחלת שבניסיון למנוע מעם ישראל מלשוב לארץ ישראל. אבל בוודאי יש במשל זה גם כדי להבהיר את חוסר התוחלת שבניסיון לעמוד בדרכו של עם ישראל בדרך לשיבה אל אביו שבשמים.

לא לשווא נשאנו את לפיד התורה והאמונה אלפי שנים; לא כדי להפוך לעוד דת מני רבות, אלא כדי לגאול עולם, כדי להיות שיאה של הדרמה הקוסמית והאנושית. כאשר שני צדי המגנט הזה נעמדים זה מול זה בזווית הנכונה, האוויר נטען באנרגיית אדירים, וסופות של רוח הקודש

⁴ אולי נדרשת כאן הבהרה הלכתית קצרה: יסודה של הכיפה במין גלגול של מידת החסידות של הימנעות מגילוי ראש, שאימצו יהודים כנורמה מחייבת לפני דורות רבים; אך בדורות אלו משמעותה העיקרית שונה לחלוטין (ואת תפקיד כיסוי הראש אין היא ממלאת – הראש נותר גלוי). היא מסמלת את שייכות החובש אותה לציבור מקבלי עול תורה ומצוות. אין היא סימן ליראת שמים, אלא בעיקר סימן של שייכות סוציולוגית – אות ועד לקרע העמוק בעם ישראל. לא בכדי שמעו תלמידי הרב צבי יהודה קוק ממנו ש"אם היה לו כוח" היה מבטל את סמל הפירוד הזה.

אכן, אדם מן היישוב שיבוא וישאל אם מותר "להוריד את הכיפה" יענה בשלילה, ובצדק, שכן יש בכך מעין הכרזה על זלזול באורח החיים הדתי, וממילא בתורה ובמצוות. אך אם יבוא אדם הנמצא בתהליך של תשובה והתקרבות למצוות, ויבקש לאמץ את כל המצוות אך להישאר גלוי ראש בחברה החילונית – יש הצדקה הלכתית מלאה להתיר ואף לעודד זאת.

מכל מקום דבריי כאן אינם נסבים לא על אלה ולא על אלה, אלא על תלמידי חכמים הבוחרים להיות שותפים למהפכה. אצלם, הסרת הכיפה היא חלק ממסירות הנפש החברתית והרוחנית שהם נדרשים לה.

מורידות ארצה תובנות חדשות. כאשר נעלה על דרך המלך של שיבה זו, כל מי שלא יהיה חלק ממנה ייזרק לצדי דרך המלך, ומי שיעמול עם א-ל – יבוא וייטול שכרו.

רגילים ללעוג כיום לבן-גוריון, שחש שהיהדות החרדית, הגלותית, אינה אלא סרח עודף קצר ימים, שייעלם עם התבססותה של היהדות הארצישראלית החדשה. הנה חלפו להן עשרות שנים, והיהדות החרדית רק התעצמה, והיהדות החדשה מאבדת את עולמה. אבל בן-גוריון צדק, בעיקרון. הוא גם ראה במו עיניו את התהליך שעבר העם היהודי במאה השנים שבין 1848 ל-1948, בכיוון ברור של היעלמות היהדות הגלותית וצמיחתה של יהדות חדשה בארץ ישראל. תהליכי ההשכלה במזרח אירופה, העליות לארץ ישראל, וכמובן חורבנו של העולם היהודי הישן ותקומתה של מדינת ישראל – כל אלה היו אבני דרך מובהקות בתהליך של העברת לפיד היהדות מהיהדות הישנה ליהדות המתחדשת. היהדות המתחדשת הייתה אכן בעלת פוטנציאל אנרגטי עצום, הקיים עד היום. זו יהדות העתיד, זו היהדות שהעולם מחכה לה.

אך גם מי שהתנגדו לו צדקו. אלו שטענו כי יהדות של תורה ומצוות היא שתשרוד, וכל השאר כחציר ייבש. הניסיון לקיים יהדות ללא עוגן של תורה ומצוות נכשל, והוא נראה כיום כבלון שהתרוקן ממנו האוויר.

כאשר נשוב לשלב את התובנות הללו; כאשר היהדות הארצישראלית, החילונית כיום, תחדש את המחויבות למסורת ולייעוד, את ההתבטלות ליצירתם של דורות קודמים, והיהדות הדתית כיום תחדש את היומרה לבנות באומץ קומה חדשה של יהדות, חוליה חדשה של תורה שבעל-פה – נשמע את שאגת האריה, ויפתחו שערי שמים.

מי שיתעקש שלא להיות שותף לשאגה הזאת, יידחק לשולי ההיסטוריה; הרוב יצטרפו, ויביאו עמם את אוצרות עולמותיהם אל כור היצירה המתחדשת.